

The Contribution of Tadām Phenomenon to the Semantic Integrity of the Sentence in the Arabic Language

Ayşe Meydanoğlu^{1,*}

¹ Elazığ Firat University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Eloquence, Elazığ/Turkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 12/02/2024

Accepted: 01/06/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons

AttributionNonCommercial 4.0

International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

This study deals with the contribution of the *tadām* phenomenon to the semantic integrity of the sentence in the Arabic language, which is the reflection on recent studies of linguistic patterns that have been the subject of many linguistic studies from classical works to modern studies. This phenomenon is essentially a formal one that reveals the nature of the basic pattern found in different forms in all languages. Situations such as when two elements in the language require each other (*istilzām*) or cannot come side-by-side (*tanāfi*) at all are studied within the context of the *tadām* phenomenon. While the fact that each verb having an agent, and a relative pronoun (*ism al-mawsūl*) necessitating an attributive relative clause (*jumlat sila*), the adjective (*sifah*) and the noun qualified (*mawsūf*), the *tadām* of the first (the possessor - *mudaf*) and the second part (the possessed - *mudaf ilayh*) of the possessive case are evaluated within the scope of *istilzām*, the fact that the first part of the possessive case (the possessed - *mudaf*) cannot be a verb, a pronoun or conditional particle is discussed within the context of mutual incompatibility relationship (*tanāfi*). While the relationships of *tadām* and *istilzām* constitute the basic elements of *tadām* phenomenon, the positional relationship, which necessitates the successive words to have a position in sentence syntax, is an indispensable part of *tadām* phenomenon. If that position is not taken into account and violated, the sentence goes beyond the learned language patterns due to the semantic gaps that occur in the sentence. In this respect, the natural syntactic relationship between the words that constitute the sentence, or the *tadām* of a word harmoniously with other words accompanying it in the sentence also falls within the scope of *tadām* phenomenon. In addition, some linguists, associating the positional relationship with the concept of *maqām* (the position of a word in the sentence), have made the phenomenon of *tadām* suitable for evaluation within the context of rhetorical style beyond syntactic compatibility. Viewed from this angle, the phenomenon of *tadām* has been given an aspect that contemporary linguists describe as the context of the situation, and in this respect, the phenomenon of *tadām* provides a more semantic contribution to the sentence than the syntactic pattern. This study stands out in terms of contributing to a clearer understanding of phenomena such as *hazf* (omission), *dhikr* (mentioning), *istitār* (being hidden), *rutba* (order of the words in the sentence), and *taqdīr* (underlying structure) by drawing attention to the natural pattern in the language and making the phenomenon of *tadām* understandable. It is a qualitative research that tries to reveal the contribution of *tadām* relationship to the semantic integrity of the sentence, and document analysis, which is one of the data collection tools, was used in it. In the data analysis phase, document analysis, and descriptive analysis techniques were used. As a result of the study, it has been found that the *tadām* relationship, together with its sub-elements, provides semantic integrity in the sentence, and the sentences constructed by paying attention to this relationship constitute a more harmonious integrity semantically. It has been concluded that the *tadām* relationship that provides this compatibility in the sentence involves the use of conventional and generally accepted sentence patterns with the requirements of grammar rules. Furthermore, this relation comprises also the interpretation of the wordings articulated according to the requirements of the speech situation by their position in the sentence.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Tadām, İstilzām, Tanāfi, Tawārud.

Arap Dilinde Tedâmm Olgusunun Cümlelerin Anlamsal Bütünlüğüne Katkısı

Süreç

Geliş: 12/02/2024

Kabul: 01/06/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Bu çalışmada klasik eserlerden modern çalışmalara kadar birçok dilsel araştırmaya konu olan dilsel örüntünün son dönem dil çalışmalarına yansımaları olan tedâmm olgusunun Arap dilinde cümlelerin anlamsal bütünlüğüne katkısı ele alınmıştır. Bu olgu aslı itibarıyla tüm dillerde farklı şekillerde bulunan temel örüntünün nasıllığını gözler önüne seren, şekilsel bir olgudur. Dilde iki unsurun birbirini gerektirmesi (istilzâm) veya kesinlikle yan yana gelmemesi (tenâfi) gibi durumlar tedâmm olgusu bağlamında incelenir. Her fiilin bir fâilinin (merfu bir isminin) olması, ism-i mevsûlün bir sâla cümlesine ihtiyaç duyması, sıfat ile mevsuf, mudâf ile mudâfun ileyh birliktelikleri istilzâm kapsamında değerlendirilirken; mudâf olan kelimenin fiil, zamir veya şart edatı olmaması tenâfi bağlantısı bağlamında ele alınır. İstilzâm ve tenâfi bağlantıları tedâmm olgusunun temel taşlarını oluştururken art arda gelen kelimelerin cümlelerin söz diziminde belirli konuma sahip olmalarını gerekli kılan tevârud /tertipsel bağlantı da tedâmm olgusunun ayrılmaz bir bileşenidir. Bu konum göz önüne alınmayıp ihlal edildiğinde, cümlede meydana gelen anlamsal boşluklar sebebiyle cümle, öğrenilmiş dil kalıplarının dışına çıkar. Bu yönüyle cümleyi oluşturan kelimeler arasındaki doğal dizemsel bağlantı ya da cümle içerisinde kelimenin, kendisine eşlik eden diğer kelimelerle uyumlu birlikteliği de tedâmm olgusunun kapsamına girmektedir. Ayrıca bazı dilbilimciler, tertipsel bağlantıyı *makam* kavramıyla da ilişkilendirerek tedâmm olgusunu nahvî uyumun ötesinde belâğî bir üslup bağlamında değerlendirilmeye müsait hale getirmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında tedâmm olgusuna çağdaş dilciler context of situation/ durumun bağlamı olarak nitelenen bir yön kazandırmıştır ki bu yönüyle tedâmm olgusu cümleye, nahvî örüntüden daha fazla anlamsal katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, dildeki doğal örüntüye dikkat çekerek tedâmm olgusunun anlaşılmasıyla zihinde netleşen hazif, zikir, istitâr, rütbe ve takdir gibi olguların daha net anlaşılmasına katkı sağlaması açısından önemlidir. Çalışma, tedâmm olgusunun cümlelerin anlamsal bütünlüğüne katkısını ortaya koymaya çalışan nitel bir araştırma olup, çalışmada veri toplama araçlarından belge inceleme aracı kullanılmıştır. Veri çözümleme aşamasında ise doküman analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Çalışma neticesinde, tedâmm olgusunun, alt unsurlarıyla birlikte cümlede anlamsal bütünlüğü sağladığı, bu bağlantıya dikkat edilerek oluşturulan cümlelerin anlamsal açıdan daha uyumlu bir bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Cümledeki bu uyumu sağlayan tedâmm bağlantısının, alışlagelmiş ve genel kabul görmüş cümle örüntülerinin gramatik kurallara uygun bir şekilde kullanımını içerdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca bu bağlantı, konuşulan ortamın gereğine uygun söylenmiş lafızların içinde bulunan makama uygun olarak yorumlanmasını da kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgati, tedâmm, istilzâm, tenâfi, tevârud.

a

ameydanoglu@firat.edu.tr

0000-0002-5333-8510

Citation / Atıf: Meydanoğlu, Ayşe. "Arap Dilinde Tedâmm Olgusunun Cümlelerin Anlamsal Bütünlüğüne Katkısı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 467-484. <https://doi.org/10.18505/cuid.1435552>

Giriş

Farklı tanımlamalar olmakla birlikte tedâm kavramı, cümlede iki veya daha fazla unsurun birbirini gerektirmesi olarak tanımlanmaktadır. Kavram, ilk defa Temmam Hassan (ö. 2011) tarafından kullanılmış olmakla birlikte son dönemlerde çeşitli çalışmalara da konu olmuştur. Temmam Hassân bu kavramı daha çok gramatik açıdan iki unsurun birbirini gerektirmesi şeklinde ele alsa da *el-Beyân fi ravâi 'i'l-Ḳur'ân* isimli kitabında tedâm olgusunun meydana gelme şekillerinden olan iftikâr (افتقار), ihtisâs (اختصاص) ve tenâfinin (تنافي) terkiplerle ilgili olup; tevârûd (توارد) ve tenâfurun (توافر) ise kelimelerin sözlüksel anlamlarıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir.¹

İftikâr, kelimelerin kullanımda tek başına olamama durumunu ifade eder. Harf-i cerrin ism-i mecrûra, atfın ma'tûfa ihtiyaç duyması bu kabildendir. *İhtisâs* harfler ve edatların kullanımıyla ilgili olup, cezm edatlarının sadece muzârî fiile has olması, inne (إِنَّ) ve benzerlerinin sadece isimlere has olması gibi belirli bir gruba aitlik ve özel olma durumudur. *Tenâfi* de terkipsel unsurlara ait bir olgu olup, olumsuzluk edatı ile kullanılan kaideleri kapsamaktadır. *Harf, harfe dâhil olmaz, zamirler bir kelimenin sıfatı veya mudâfi olmaz, harf-i cerrler harflere dâhil olmaz* gibi kurallar bu olgu çerçevesinde açıklanır.²

Tevârûd ve *tenâfur* kavramları ise bazı kelimelerin birbirini gerektirmesi, bazılarının ise birlikte kullanımının (aklen veya âdeten) mümkün olmaması esasına dayanır. *Tevârûd* kavramı, kelime gruplarının kendilerine uygun kelimelerle kullanımını ifade ederken, *tenâfur* bunun aksidir. Örneğin, *فَهُمَ الْحَجَرُ الْمَسْأَلَةَ* taş meseleyi anladı şeklinde bir cümlede *anlamak* fiilinin fâilinin taş olmasının imkânsız olması sebebiyle bu cümlede kullanılan *taş* ve *anlamak* kelimeleri arasında *tenâfur* olduğu söylenebilir.³

Kadim dilciler, cümlede iki unsurun birbirini gerektirmesi anlamıyla tedâm konusuyla ilgilenmişler ancak bu anlamı ifade etmek için *الضَّمّ، النِّظْم، الرِّصْف* gibi kavramları kullanmışlardır.⁴ Son dönem dilciler ise daha ziyade *التراكيب، التلازم، التضام* kavramlarını tercih etmişlerdir. Özellikle Temmâm Hassân, çalışmalarında bu kavram ile derinlemesine ilgilenmiş ve özellikle *el-Luğatu'l-'arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ, Menâhîcu'l-baḥş fi 'ilmi'n-nefs, el-Beyân fi ravâi 'i'l-Ḳur'ân, et-Tedâm ve ḳuyûdu't-tevârud* ve *el-Hulâşatu'n-naḥviyye* isimli çalışmalarında tedâm kavramını ele almıştır. Nâdiye Ramadan en-Neccâr, *et-Teḍâm ve't-te'âḳub fi'l-fikri'n-naḥvî* isimli makalesinde tedâm olgusunun te'akûb (ardarda gelme) kavramıyla olan bağlantısını açıklamıştır. Mukran Şatte tarafından kaleme alınan *Ḳarînetu't-teḍâm ve eṣeruhâ fi raşdi'l-münâsebâti'l-cümle ve'n-naşşiyye dirâseten fi'l-eḥâdîsi'n-nebevi* isimli çalışmada, tedâm karinesinin cümle, paragraf veya metinlerarası

¹ Temmâm Hassân, *el-Beyân fi ravâi 'i'l-Ḳur'ân* (Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1413/1993), 154.

² Hassân, *el-Beyân*, 155.

³ Hassân, *el-Beyân*, 156.

⁴ Ebû Bekr Abdulkâhir Abdurrahman b. Muhammed el-Cürçânî, *Delâilu'l-'icâz*, thk. Muhammed Abdulmünim el-Hafâcî (Kahire: Mektebetu'l-Kahire, 1976), 80; el-Hasen b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahya b. Mervân Ebû Hilâl el-Askerî, *eş-Şmâa'teyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Ebu'l-Fadl İbrâhim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'unsuriyye, 1419/1988), 161; Ebu'l-Feth Nasruddin b. Muhammed Abdulkerîm eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr, *el-Meşelu's-sâir fi edebi'l-kâtip ve's-şâir*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-'asriyye, 1420/1999), 1/293.

bağlantıyı sağlamadaki önemine, İmam Nevevî'nin kırk hadisi sınırları içerisinde vurgu yapılmıştır. Konuyla alakalı bir diğer çalışma ise Bûdâne Tâhâ el-Emîn'in, 'Avâriğu qarîneti't-teğâm fi't-terkîbi'l-luğaviyyil'-arabi isimli makalesidir. Bu çalışmada, dilsel yapıdaki tedâm bağlantısının arızaları ele alınmış; bu arızalar, cümledeki bağdaşıklığı engelleyen ve cümlenin bağlamına yabancı unsurlar olarak tanımlanmıştır. Bu ifadelerin diğer unsurlarla bir bağdaşıklığı olmadığı gibi irapta yeri de yoktur. Bu engellerin dua, kase, kayıt, vaad gibi tabirler olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı yazarın, *Qarînetu't-teğâm fi'n-naħvi'l'-arabi- dirâseten nazariyyeten fi đavi'l-menheci'l-vaşfi-* isimli çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada, Arap dilinin sözdizimsel bağlantılarının en önemlilerinden kabul edilen ve lafzî karinelere olan tedâm karinesinin betimleyici bir yöntemle irdelendiği nitel bir çalışma olduğu vurgulanmaktadır. Kavramla alakalı muhteviyatlarına ulaşabildiğimiz üç tez çalışması bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Muhammed Selâhuddîn Mustafa tarafından hazırlanan *et-Tedâm fi'n-naħvi'l'-arabi*, ikincisi ise Rebi' Abdüsselâm tarafından hazırlanan *et-Teğâm fi'l-cümle basîta fi'l-luğati'l'-arabiyye* isimli çalışmalardır. Bu iki çalışmada tedâm olgusunun lafzî bir karine olarak nahiv ilmindeki önemine işaret edilmiştir. Üçüncü çalışma ise tedâm olgusunu daha çok belâğî açıdan ele alan Mustafa Abdurrahmân Nemr tarafından hazırlanmış *Qarînetu't-teğâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli doktora çalışmasıdır.⁵

Ayrıca Türkçe yapılan çalışmalar içerisinde tedâmm olgusunu direkt veya dolaylı olarak ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Şeyma Gülsüm Önder'e ait *Arap Dilinde Eşdizim* isimli çalışmada eşdizimin ıstılah sürecinde tedâmm kavramına yer verilmiş, tedâmmın sözcüksel şekillerinden tevârûd ve tenâfur hakkında bilgi verilmiştir. Sözcüksel tedâmm kavramının kısmen kapsam alanına giren eşdizim kavramını ele alan çalışmalarda da tedâmm olgusuna değinilmiştir. Yaşar Daşkıran'a ait *Arap Dilinde Eşdizim ve Arapça Sözlüklerde Eşdizim Sorunu* isimli çalışma bu kapsamda değerlendirilebilir. Enes Balı tarafından hazırlanan *Medya Arapçasında Siyaset Konulu Eşdizimler (Örnek Ve Çözümlemeleri)* isimli çalışmada da sözcüksel tedâmm örneklerini bulmak mümkündür. Hüseyin Araz tarafından hazırlanan *Temmmâm Hassân'da Arap Dili Düşüncesi* isimli doktora tezinde tedâmm olgusu, lafzî karinelere bağlamında değerlendirilmiş ve bağdaşıklık sözcüğüyle karşılaşmaya çalışılmıştır. Mehmet Yenice tarafından hazırlanan *Abdülkâhir el-Cürçânî ve Temmmâm Hassân'a Göre Anlam Bileşenlerinin Klasik ve Çağdaş Dönemler Bağlamında Karşılaştırması ve Günümüz Dilbilim Çalışmalarına Katkıları* isimli doktora tez çalışmasında tedâmm kavramı, Temmmâm Hassân'ın tespit edip dilbilimine kazandırdığı bir kavram ve karine olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada

⁵ Temmmâm Hassân, *el-Luğatu'l'-arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ* (Mağrib: Dâru's-Sekâfe, 1415/ 1994); Temmmâm Hassân, *Menâhîcu'l-baħş fi 'ilmi'n-nefs* (Kahire: Mektebetu'l-Ancelo Mısriyye, 1374/1955); Hassân, *el-Beyân*; Temmmâm Hassân, "et-Teğâmm ve kıyûdu't-tevârud", *el-Menâhil* 6/2 (1976), 100-113; Temmmâm Hassân, *el-Hulâsatu'n-naħviyye* (Riyâd: 'Âlemu'l-Kutub, 1420/2000); Mustafa Abdurrahmân Nemr, *et-Tedâm fi'n-naħvi'l'-arabi* (İskenderiyye: Külliyyetu'l-âdâb Câmî'atu'l-İskenderiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2000); Mustafa Abdurrahmân Nemr, *Qarînetu't-teğâmm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İskenderiyye: Külliyyetu'l-âdâb Câmî'atu'l-İskenderiyye, Doktora Tezi, 2000); Bûdâne Tâhâ el-Emin - Bin Ali Süleyman, "Qarînetu't-teğâm fi'n-naħvi'l'-arabi- dirâseten nazariyyeten fi đavi'l-menheci'l-vaşfi-", *Mecelletu'l-'âdâb ve'l-ulûmi'l-insâniyye* 12/1 (29 Haziran 2019), 8-24; Bûdâne Tâhâ el-Emîn, "Avâriğu qarîneti't-teğâmm fi't-terkîbi'l-luğaviyyil'-arabi", *Mecelletu'l-bedr* 9/10 (30 Haziran 2017), 388-404; Mukrân Şatte, "Qarînetu't-teğâmm ve eseruhâ fi raşdi'l-münâsebâti'l-cümle ve'n-naşşıyye dirâseten fi'l-eħâđişi'n-nebevi", *Câmiâtu'l-hacc lahdar- Batna* 12/7 (15 Eylül 2016), 27-47; Nâdiye Ramadan en-Neccâr, "et-Teğâmm ve't-te'âķub fi'l-fikri'n-naħvî", *Ulûmu'l-luğa* 3/4 (2000), 97-174.

kavram, telâzum ve tenâfi açısından ele alınmıştır. Hatice Sare Kömürcü tarafından hazırlanan *Temâm Hassân'ın "Menâhîcu'l-Bahs Fi'l-Luga" dlı Eserinde Dil Araştırma Yöntemi* isimli bu çalışmada tedâmm, karineler teorisi bağlamında incelenmiş ve eşdizim olarak yorumlanabilecek bir kavram olduğuna değinilmiştir. Munise Betül Atay tarafından hazırlanan *Udûl Kavramına Üslûbu'l-Kur'ân Çerçevesinde Yaklaşım: Temâm Hassân El-Beyân Fî Revâi'l-Kur'ân Örneği* isimli yüksek lisan tez çalışmasında tedâmm kavramı sadece gramatik açıdan ele alınarak tanımlanmış ve Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler sunulmuştur.⁶

Beşerî dillerin ortak özelliklerinden biri de her dilin kendine özgü bir sözdizimine sahip olmasıdır. Abdulkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) nazm teorisiyle literatüre geçen ve onun akabinde birçok dilbilimcinin eserlerine konu olan bu olgu esas itibarıyla akleden bir zihnin, dilin doğal sınırları içerisinde kalarak, konuşan kişinin sözlerinin temelini oluşturur. Cürçânî'nin nazm teorisi, tedâmm olgusuna işaret eden ilk teori olarak kabul edilebilir. Cürçânî bu teorisinde tedâmm ifadesini kullanmasa da onunla bağlantılı olan ta'lîk (تعليق), binâ (بناء) ve te'lîf (تأليف) kavramlarını tercih etmiştir. Bu kavramların ortak özelliği, cümleyi oluşturan unsurlar arasında bağlantıyı, ardı sıra gelmeyi ve birbirine ihtiyaç duymayı ifade etmeleridir. Modern dönemde ise cümleler arasındaki bu anlamsal bağlantı ve gereklilik, metinler arası boyutta incelenmeye başlanmıştır.⁷

Tedâmm (تضام), aslı itibarıyla tüm beşeri dillerde bulunan ve dilsel örüntülerin temel özelliklerini gözler önüne seren şekilsel bir olgudur. Herhangi bir dilde kurulan bir cümle istenildiği kadar uzatılabilir. Kelamın uzatılmasına imkân veren en basit yol, tedâmm olgusunu uygun olarak kullanmaktır. Bu sayede farklı gruplardaki kelimeler, diğerleriyle kolaylıkla dizemsel bağlantıya girer ve cümle amaca uygun olarak uzatılır. Tedâmm olgusunun Arap dilinde bu genişliği sağladığı açıktır.⁸ Cürçânî, kelâmın oluşmasında ismin isimle, ismin fiille, harfin isimle ve harfin fiille bitişmesinden bahsetmektedir. Ancak bu açıklama, tedâmm olgusunu tam olarak karşılamamakta ve eksik kalmaktadır.⁹ Onun çoğunlukla kelimeler arasındaki anlamsal bağlantıdan bahsettiği ve bu düşüncesini ta'lîk (bağlantı) kavramıyla açıkladığı görülmektedir. Modern dönemde ise John Rupert Firth'ün (ö. 1960) *Anlam Tayininde Bağlam*

⁶ Şeyma Gülsüm Önder, *Arap Dilinde Eşdizim* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Yaşar Daşkiran, "Temâm Hassân'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/2 (2015), 149-163; Hüseyin Araz, *Temâm Hassân'da Arap Dili Düşüncesi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Enes Balı, *Medya Arapçasında Siyaset Konulu Eşdizimler (Örnek Ve Çözümlemeleri)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Mehmet Yenice, *Abdülkâhir el-Cürçânî ve Temâm Hassân'a Göre Anlam Bileşenlerinin Klasik ve Çağdaş Dönemler Bağlamında Karşılaştırması ve Günümüz Dilbilim Çalışmalarına Katkıları* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Hatice Sare Kömürcü, *Temâm Hassân'ın "Menâhîcu'l-Bahs Fi'l-Luga" dlı Eserinde Dil Araştırma Yöntemi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Munise Betül Atay, *Udûl Kavramına Üslûbu'l-Kur'ân Çerçevesinde Yaklaşım: Temâm Hassân El-Beyân Fî Revâi'l-Kur'ân Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

⁷ Emin - Süleyman, "Karînetu't-teğâm fi'n-naĥvi'l-'arabî- dirâseten nazariyyeten fi đavi'l-menheci'l-vaşfi-", 9; Cürçânî, *Delâilu'l-'icâz*, 88.

⁸ Celâl Şemsüddîn, *el-Enmâtu'ş-şekliyye li kelâmi'l-'Arab* (İskenderiyye: Tevzî'u müesseseti's-sekâfeti'l-câmi'iyye, 1995), 156; Emin - Süleyman, "Karînetu't-teğâm fi'n-naĥvi'l-'arabî- dirâseten nazariyyeten fi đavi'l-menheci'l-vaşfi-", 11.

⁹ Cürçânî, *Delâilu'l-'icâz*, 46.

Teorisi ile buna benzer bir teori geliştirdiği görülmektedir.¹⁰ Ancak bazı dilbilimciler, Cürcânî'nin bu bağlantıyı anlam ile sınırlı tutmasını eleştirmekte, bağlantının lafızların şekliyle de ilgili olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre kelimelerin anlamları arasındaki bağlantı anlam bilimsel bir bağlantı iken, lafızlar arasındaki bağlantı şekilseldir. Örneğin Arapçada hiçbir anlama sahip olmayan bir grup kelime, dil kurallarına uygun olarak bir araya getirilebilir ve irabı yapılabilir. Örneğin,

..... حَكَفَ الْمُسْتَعِصَ بِسَفَاحَتِهِ فِي الْكَمَظِّ فَعِنْدَ التَّرَانِ تَعْيِيدًا فِيسِيًّا.....

olmayıp aralarında gramatik bir bağlantı bulunmakta hatta her birinin irabı yapılabilmektedir.¹¹ Bu örnek, cümlede anlamsal bütünlüğün sağlanmasında sadece anlamsal unsurların değil şekilsel unsurların da etkin olduğunu göstermek açısından önemlidir.

Tedâmm olgusu, Cürcânî'nin kastettiklerinin de ötesinde bir mahiyete sahiptir. Bir cümlenin oluşumunun nasıllığı detaylı bir şekilde açıklanmak isteniyorsa, cümlenin inşa edilme mekanizmalarının öncülleri arasında tedâmm olgusunun mutlaka bulunması gerekir. Bununla birlikte tedâmm olgusu, öğrenilmiş dil kalıplarıyla yapılmış bir dilsel örüntünün temel özelliklerini ortaya koyar. Yani bir cümle bu örüntü kurallarına ne kadar fazla riayet edilerek oluşturulmuşsa, cümle o kadar yüksek düzeyde anlamsal bir bağlantıya sahip olur.¹²

Her dilin dilsel dokusu (grameri, morfolojik yapısı, söz varlığı, anlamsal boyutu vb.) birbirinden farklıdır. Ayrıca her dilin kendine özel bir filolojik dokusu vardır. Bu sebeple genel anlamda her dilde tedâmm olgusunun var olduğunu ancak bu dokunun yapılaş şeklinin dilden dile farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür.¹³

Sözdizimsel bağlantı, Arap dilinde alt bağlantılarıyla birlikte tedâmm kavramıyla karşılanmaktadır. Tedâmm bağlantısının detaylarına geçmeden önce sözdizimsel bağlantı ve paradigmatik bağlantı hakkında kısa bir bilgi vermek gerekmektedir. Bu iki bağlantı, cümlede anlamsal bütünlüğü sağlayan yatay ve dikey bağlantıları temsil ederler.

Chomsky, paradigmatik yaklaşımdan ziyade sentagmatik yaklaşımı tercih etmektedir. Yani dilin tutarlı bir kurallar sistemi açısından tanımlanabileceğini varsayarak yapısal bir yaklaşımı benimsemektedir. Böyle bir yaklaşımda cümledeki kelimeler, deyimler ve yan tümceler arasındaki yapısal ilişkilerle daha fazla ilgilenilir.¹⁴

1. Paradigmatik Bağlantı (Paradigmatic Relations)

Cümlenin anlam kazanmasında, sözdizimsel bağlantıyı tamamlayan bağlantı paradigmatik bağlantıdır. Paradigmatik bağlantı anlam bütünlüğünü oluşturan dikey bağlantılardır. Örneğin,

Yavaş	yürüdü.
Hızlı	
Olabilmişince hızlı	
Eve kadar	

¹⁰ Ahmet Muhtar Ömer, "Bağlam Teorisi", çev. Şahin Güven, *Bilimname* 1/20 (2011), 197.

¹¹ Şemsüddîn, *el-Enmâtu's-şekliyye*, 148.

¹² Şemsüddîn, *el-Enmâtu's-şekliyye*, 156.

¹³ Şemsüddîn, *el-Enmâtu's-şekliyye*, 156.

¹⁴ Noam Chomsky, *Syntactic Structures* (Berlin- New York: WdeG, 2002), 5,6.

Cümlelerinde yavaş, hızlı, olabildiğince ve eve kadar kelimeleri arasında paradigmatic bir bağlantı vardır. Bu olgu, dil öğretiminde bir kelimenin yerine alternatif kelimelerin getirilebilmesi fikrinde kullanılır.¹⁵

2. Sözdizimsel/ Sentagmatik Bağlantı (Syntagmatic Relations)

Bu bağlantı, cümleyi oluşturan unsurlar arasındaki yatay bağlantıdır. Kelimeler, deyimler ve yan tümceler arasındaki bağlantı için kullanılan sözdizimsel bağlantı, özellikle batıda Chomsky'nin sözdizimsel yapılarla dair kaleme aldığı çalışmasıyla dilsel araştırmalarda daha fazla gündeme gelmiştir. Chomsky'nin bu çalışması üretken ve dönüştürücü gramerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu gramerler, Chomsky'nin tüm dillerde tümel olarak var olduğunu iddia ettiği ve anlaşılır cümleler kurabilmeyi amaçlayan anlam inşasında temel ilkelerden hareket ediyordu. Böyle bir üretken kapasiteyle, derin yapısal kurallar ve formüllerden günlük konuşma ve yazının gerçek sözcelerine dönüşüm mümkün oluyordu.¹⁶

Chomsky ile aşağı yukarı aynı dönemlerde Halliday, daha sonra *İşlevsel Dilbilgisi* olarak tanımlanacak bir oluşum içindeydi. Halliday'in bu çalışmasıyla dile sunduğu en önemli katkısı dilin nasıl işlev gördüğünü ortaya koyma bağlamında paradigmatic ve sentagmatic olanı birleştirmesidir.¹⁷

Sentagmatic bağlantı, aralarında sözdizimsel bağlantı olan öğeler silsilesinde bulunan yatay bağlantıdır. Eski püskü, yeşil ağaç, sigara içilmez, kuşlar uçar gibi örneklerde olduğu üzere verilen kelimeler arasında genel kabul görmüş bir bağlantı söz konusudur. Hartmann ve Stork da sentagmatic bağlantıyı dilsel unsurlar arasındaki yatay ilişki olarak tanımlamıştır.¹⁸

Örneğin Arapça'da fiil cümlesi olarak kullanılan şu cümle, Arapça sözdizimsel yapıya uygun olarak gelmiş ve sağdan sola fiil+ merfu' isim+ mansûb isim şeklinde kullanılmıştır.

شَرِبَ مُحَمَّدٌ الْقَهْوَةَ

Mansûb isim + Merfu' isim+ Fiil

Bu cümlede birimler arasında yatay bir bağlantının olduğu görülmekle birlikte, unsurlar arasındaki tertip de dikkat çekmektedir. Tedâm, cümledeki bu söz dizimsel yapı içerisinde, tertip bağlantısıyla birlikte var olan ve anlamsal bütünlüğe katkı sağlayan bir olgudur.

2.1 Arap Dilinde Tedâmm Olgusu

Tedâmm olgusu, cümlenin dizimsel yapısında iki unsurun hem gramatik hem de anlamsal düzeyde birbirini gerektirmesi açısından ele alınan bir olgu olup, bu gereklilikler ilk dönemden

¹⁵ Richard Hartmann - Francis Stork, *Dictionary of Language and Linguistics* (New York: Science Publishers, 1976), "Paradigmatic", 161, 162.

¹⁶ Ehsan Namaziandost vd., "Paradigmatic Relations and Syntagmatic Relations: Are They Useful in Learning Grammatical Structures?", *Journal of Applied Linguistics and Language Research* 5 (10 Eylül 2018), 20-34.

¹⁷ M.A.K. Halliday - Ruqaiya Hasan, *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 1985).

¹⁸ Richard Hartmann - Francis Stork, *Dictionary of Language and Linguistics* (New York: Science Publishers, 1976), "Syntagmatic", 231.

itibaren çeşitli eserlerde farklı adlarla anılmıştır. Bu olguyu *tedâmm* olarak adlandıran ilk kişi Temmâm Hassân'dır. Ancak ondan önce ta'lîk (تعليق), binâ (بناء) te'lîf (تأليف), nazm (نظم), damm (ضم) ve rasf (رصف) gibi kavramlarla cümledeki iki unsurun birbirini gerektirmesi olgusuna işaret edildiği görülmektedir.¹⁹

2.1.1 Tedâmm'in Lügavî ve İstilahî Tanımı

Tedâmm lügatte, "ضمَم" fiilinden gelmekte olup, "bir şeyi başka bir şeye eklemek" anlamında kullanılır.²⁰ Tedâmmın istilahî anlamdaki kullanımını da lügavî anlamından çok uzak görünmemektedir. İstilahî anlamda tedâmmın çeşitli tanımları yapılmıştır.

Mustafa Fâdıl es-Sâkî (ö. 1992) tedâmmı, hem cümlenin dizemsel yapısı hem de kabul görmüş kullanım açısından iki kelimenin birbirini gerektirmesi olarak tanımlamıştır. Ona göre tedâmm, iki veya daha fazla kelimenin sahip olduğu anlamdan daha genelini elde etmek için bu kelimelerin birbirine ilave edilmesidir. Nidâ harfinin veya harf-i cerin isme eklenmesi, sila cümlesinin ism-i mevsûle eklenmesi, şart fiilinin şart edatına eklenmesi gibi.²¹

Temâm Hassân'a (ö. 2011) göre tedâmm, iki unsurdan birinin diğerini gerektirmesi (bu durumda tedâmm, telâzum olarak adlandırılır) veya kesinlikle iki unsurun yan yana gelmemesi (bu durumda ise tenâfi) olarak tanımlanabilir. Ona göre Arap dilciler, Arapçadaki bazı nahvî yapıların diğerlerini gerektirdiğini fark etmişler ve bazen bu gerekliliği ilgili konu başlıklarında açıkça belirtmişlerdir. Örneğin "mudâf ve mudâfun ileyh tek bir kelime gibidir", şeklindeki açıklamaları bu bağlamda değerlendirilir. Bununla birlikte onların bazı gereklilikleri sarahaten söylemeyip, iki yapının birbirini gerektirdiğine işaret ettikleri veya imada buldukları görülür. Örneğin fiilin fâili, hâlin sahibi (sahibu'l-hâl), mübtedanın haberi, şartın cevabı (cevâbu's-şart) gibi kullanımlarda iki yapının birbirini gerektirdiğine ima ve işaret edilmiştir. Kelimeler veya yapılar arasındaki bu birliktelikle birlikte dilcilerin bazı dilsel yapılar arasındaki tenâfur (birbirini istememe/ gerektirmeme) durumunu da dikkatle irdeledikleri görülmektedir. Zamirin mevsuf veya mudâf olmaması, fiile harf-i cerrin dâhil olmaması, tenfis harflerinin (سوف veya س) isme getirilmemesi gibi durumlar bu gruptan kabul edilmektedir.²² Hassân'a göre istilzâm ve tenâfiye ilaveten tedâmm kavramının anlamsal çatısını tamamlayan üçüncü unsur tevârud/ tertipsel bağlantıdır. İstilzâm ve tenâfi kavramları, kullanılan kelimelerin nahvî açıdan irdelendiği bir unsur iken tevârud kavramında çağdaş dilbilimcilerin context of situation, belâgatçilerin ise *makam* olarak niteledikleri kavram oldukça önem kazanır. Makam, metni maddî ve manevî olarak çevreleyen tüm durumları kapsamaktadır.²³

İki unsurun birbirini gerektirmesi durumunda bu iki unsur zikredilerek belâgat terminolojisindeki *zikir* uslubu tercih edilebildiği gibi istitar veya hazif sebebiyle zikredilmeyen bu unsurun varlığı *takdir* edilebilir²⁴. Temmâm Hassân'ın tedâmm ve ilsâk kavramlarını da birbirinden

¹⁹ Cürcânî, *Delâilu'l-'icâz*, 80-88; Neccâr, "et-Tedâmm", 100.

²⁰ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-maârif, ts.), "dmm", 28/2609; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Beşâiru zevi't-temyîz fi le'âtifi'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Meclisu'l-'alâ li şu'ûni'l-İslâmiyye, 1416/1996), "dmm", 3/486.

²¹ Fâdıl Mustafa es-Sâkî, *Aksâmu'l-kelâmi'l-'arabî min haysu's-şekli'l-vazîfe* (Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 1397/ 1977), 198.

²² Temmâm Hassân, "et-Tedâmm ve kuyudu't-tevârud", *el-Menâhil* 6/2 (1976), 100.

²³ Hassân, "et-Tedâmm", 104.

²⁴ Temmâm Hassân, *el-Luğatu'l-'arabiyye: M'anâhâ ve mebnâhâ* (Mağrib: Dâru's-sekâfe, 1415/ 1994), 217.

ayırt ettiği görülmektedir. Ona göre ilsâk, kelimenin bir kısmının geri kalanına dâhil edilmesi iken tedâmm, iki müstakil kelimenin birbirini gerektirmesidir. Bu bağlamda Temmâm Hassân şu ifadeleri kullanmaktadır: “Nidâ harfi olan ‘yâ’ kelimenin bir parçası olmayıp, müstakil bir kelimedir. Nidâ yâ’sı ile münada arasındaki ilişki tedâmm alâkasıdır, ilsâk değildir. Mudâfun ileyh, mudâftan bağımsız bir kelimedir ve bu iki kelime birbirine muhtaçtır”²⁵.

Nâdiye Ramadan en-Neccâr ise tedâmmı, iki veya daha fazla unsurun birbirini gerektirmesi; cümlede kelimeler arasındaki tabii dizimsel bağlantı ya da cümlenin doğal akışında kelimenin, kendisine eşlik eden diğer kelimelerle birlikteliği olarak da tanımlamıştır. Örneğin أَهْلًا kelimesine سَهْلًا kelimesinin eşlik ederek أَهْلًا وَسَهْلًا /hoş geldin, terkinin oluşması buna örnek olarak verilebilir. Yine لَمْ يَنْبَسْ بَيْنَتْ شَفَقَةً / tek kelime etmedi, ifadesinde, kullanılan kelimelerin bir araya gelerek bir deyim oluşturduğu ve birbirlerini takviye ederek anlamsal bir bütünlük meydana getirdiği görülmektedir. Bu kavramın istilâhî tanımının zamanla *kelimenin genel kabul gören bir bağlamda diğer kelime veya kelimelerle birleşmesi* olarak geliştiği gözlemlenmektedir. Örneğin أَطْلَقَ لِحْيَتَهُ / sakal bıraktı, أَطْلَقَ سَاقِيَهُ لِلرِّيحِ / tabanları yağladı, أَطْلَقَ لَهُ الْحَبْلَ عَلَى الْغَارِبِ / özgürlüğüne kavuşturdu, ifadelerinin her birinde أَطْلَقَ fiili, kendisinden önceki veya sonraki kelimeye uygun, genel kabul gören bir anlam kazanmış ve her ibarede ayrı bir anlama sahip olmuştur²⁶.

Tanımlamalara genel anlamda bakıldığında en basit haliyle tedâmm, bir kelimenin başka bir grup kelimeyle birleşirken, diğer bir grup kelimeyle birleşmemesi demektir. Yani cümledeki anlamsal bütünlüğün sağlanabilmesi için kullanılan kelimenin birleşmesinin mümkün olduğu grubun doğru olarak tespit edilmesinin yanı sıra, birleşmesinin mümkün olmadığı kelime gruplarını tanımak da önem kazanmaktadır.²⁷

Tedâmm, cümlede kullanılan kelimelerin anlamsal veya gramatik açıdan birbirini gerektirmesi açısından ikiye ayrılmıştır. Bunlar mu‘cemî (lexical/ sözcüksel) ve nahvî (gramatik) tedâmmdir.

2.1.1.1 Mu‘cemî (Lexical/ Sözcüksel) Tedâmm

Sözcüklerin belli bir söz grubunda dizilimlerini ifade eder. Bazı kelimeler peş peşe gelip belli bir düzen oluştururken, diğer bir kelime grubuyla yan yana gelmeyebilir. Mu‘cemî tedâmm bu durumların ikisini de kapsar. Örneğin fiiller bir kelime grubu oluşturur ve isimlerle birlikte kullanılırlar. Ancak bazı fiiller bazı isimlerle kullanılabilirken diğer bazılarıyla mantıksal olarak kullanılmaz. Belâgatçiler fiillerin bu özellikleriyle özel olarak ilgilenmişler ve isnâd sisteminde ismin fiile isnâdı/onunla birlikte bir anlam oluşturmasını detaylandırmışlardır. Örneğin اِنْكَسَرَ / kırıldı fiili, الْحَيْطِ / ip kelimesiyle kullanılmaz. Her ne kadar gramatik açıdan doğru bir cümle kurulmuş olsa da ipte bulunan esneklik vasfı, bu kelimenin kırılmak fiiline isnâdını/ onunla mantıklı bir anlamsal ilişkiyi engellemektedir²⁸. أَحَذَ حِذْرَهُ / tedbir almak, سَجَلَ رَقْمًا قِيَاسِيًا / rekor kırdı, أَحَبَّ حُبًّا حَمًّا / çok sevdi ifadelerinde

²⁵ Hassân, *el-Luğatu'l-‘arabiyye*, 94.

²⁶ Neccâr, “et-Teğâm”, 105.

²⁷ Şemsüddîn, *el-Enmâtu’ş-şekliyye*, 156.

²⁸ Neccâr, “et-Teğâm”, 105, 106.

de ard arda gelip kullanımları yaygın olan ve birlikte kullanılmaları artık yaygın hale gelmiş e benimsenmiş ifadeler bulunmaktadır.²⁹

Temmmâm Hassân, kelimeler arasındaki ilişkilerin bazen gramatik, bazen de sözcüksel boyutta olduğunu belirterek mu‘cemî tedâmmın nasıllığını açıklamaya çalışmıştır. Bu konunun belâgatçiler tarafından isnâd konusu bağlamında ustalıkla ele alındığını belirten müellif, fiilin aklen veya âdeten anlamsal bağ kurulabilecek fâille isnâdının mümkün olduğunu belirtmektedir. Örneğin بَنَى الأَمِيرُ دَارًا دَارًا الْعُمَّالُ إِشْجِيلَ, *evi inşa etti örneğinde, inşa etme eyleminin işçiye isnâd edilmesi mümkündür.* Aksi durumda ise asıl anlamın düşünülmesine engel olan bir *karîne-i mania*'nın varlığıyla, asıl anlam ile mecâzi anlam arasındaki bir alâka sebebiyle fiilin isnâdının varlığı söz konusu olur. Yani بَنَى الأَمِيرُ دَارًا دَارًا cümlesinde *inşa etme* eyleminin *emîre* isnâdı mecâzî bir isnâddır (mecâz-i aklîdir). Çünkü emîr, âdeten binayı inşâ eden değil, binanın inşâ edilmesini emredendir.³⁰

Temmmâm Hassân, mu‘cemî tedâmmın sınırlarını yukarıda belirtmekle birlikte, gramatik olarak birlikte kullanılan kelimelerin bu birlikteliğinde bazı sözcüksel şartlardan bahsetmekte ve bu örnekleri de mu‘cemî tedâmm kapsamında zikretmektedir.³¹

Aşağıda kelime gruplarının gramatik olarak yan yana gelmesinde zarûrî olan sözcüksel şartlara bazı örnekler verilmiştir:

1. Mef‘ülü mutlak, fiili ile aynı kökten gelen bir mastarın varlığıyla yapılır. Dolayısıyla bir cümlede bu mef‘ül çeşidinden bahsedebilmek için fiil ve o fiille aynı kökten gelen mastar ikilisinin bulunması gerekir. قَامَ قِيَامًا cümlesinde قِيَامًا kelimesi fiille aynı kökten gelen mef‘ülü mutlaktır.³²
2. Lafzî tekîd, sadece cümlede bulunan isim, fiil, harf veya cümlenin tekrarıyla yapılır. Yani bir cümlede lafzî tekiddeden söz edebilmek için sözcük düzeyinde yapılan bir tekrara ihtiyaç duyulur. ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرَبْتُ زَيْدًا / Zeyd’e vurdum vurdum, cümlesinde fiilin tekrarıyla; ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرَبْتُ زَيْدًا / Zeyd’e vurdum, cümlesinde ismin tekrarıyla; إِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ / Zeyd kesinlikle ayrılmış, cümlesinde harfin tekrarıyla, جَاءَنِي زَيْدٌ جَاءَنِي زَيْدٌ / Zeyd bana geldi, Zeyd bana geldi ifadesinde ise cümlenin tekrarıyla lafzî tekîd yapılmıştır.³³
3. Fiil ortaklık, eşitlik, muhalefet vb. anlamlar ifade ettiğinde fâilin/ öznenin, müsenna/ikil veya cem‘/ çoğul yapıyla kullanılması gerekir. تَضَارَبَ الرَّجُلَانِ / iki adam anlaşmazlığa düştü, cümlesinde fiil ihtilaf (karşılıklı olarak anlaşamama) manasını içerdiği için fâil ikil yapıda kullanılmıştı
4. Bir lafız, ancak kendisine anlamca uygun olan başaka bir lafza izâfe edilebilir.
5. Anlamsal karışıklıktan korkulduğu zaman, râbıtın (cümlede anlamsal bütünlük sağlanma işleminin), lafzın tekrarıyla yapılması gerekir.

²⁹ Yaşar Daşkıran, “Arap Dilinde Eşdizim ve Arapça Sözlüklerde Eşdizim Sorunu”, *İslâmî Araştırmalar* 26/1 (2015), 2,6; Balı, *Medya Arapçasında Siyaset Konulu Eşdizimler (Örnek Ve Çözümlemeleri)*, 82.

³⁰ Hassân, *el-Hulâşatu'n-naḥviyye*, 80-81.

³¹ Hassân, *el-Beyân*, 156-157.

³² Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. 'Ali b. Ya'îş b. Ebisurâyâ Muḥammed b. 'Ali İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemaḥşerî*, thk. İmîl Bedî' Yakûb (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1422/2001), 1/278.

³³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufaşşal*, 1422/2001, 2/222.

Tüm bu şartlar Temmâm Hassân'ın, grameri yorumlarken dile hem biçim hem de anlam açısından yaklaşılmasının daha doğru bir yöntem olduğunu ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir..³⁴

2.1.1.2 Nahvî (Gramatik) Tedâmm

Sözdiziminde birden fazla unsurdan oluşan yapının unsurları arasındaki bağlantıyı ifade eder. İsm-i mevsûlün sıla cümlesine ihtiyaç duyması كذا ve كذا kelimelerinin mudâfun ileyhe ihtiyaç duyması, zamirin merciinin bulunmasının zorunluluğu, harf-i cerin ism-i mecrûra ihtiyaç duyması; vâvu'l-hâliyye ile hâl cümlesi, matuf ile matufun aleyh, nevâsıp ve cevâzım ile muzari fiil arasındaki bağlantıların tamamı tedâmm bağlantısıdır³⁵.

2.1.2 Tedâmm Çeşitleri

Gerek mu'cemî ve gerekse nahvî tedâmm olsun dilbilimcilerin tedâmm taksimlerinde iki hususa dikkat ettikleri ve farklı taksimatlar ve adlandırmalar olsa da iki hususu dikkate aldıkları görülmektedir. Bunlar iki unsurun birbirini gerektirmesi ya da birbiri ile çelişmeleri durumudur. Birinci durum *telâzum veya iltizam/sürekli ve sağlam bağlılık* olarak adlandırılmıştır. İkincisi ise iki unsurun birbirini gerektirmesinin yanı sıra yan yana gelmesi mümkün olmayan kelimeler de tedâmm kavramı içerisinde ele alınır. Tedâmmın bu çeşidi ise *tenâfi/ birbiri ile çelişme* olarak adlandırılmıştır.³⁶

Karineler teorisiyle, anlamsal bütünlük vasıtalarını ortaya koymaya çalışan Temmâm Hassân, tedâmm olgusuna dair önemli fikirleriyle konuyu detaylı olarak irdelemiştir. O tedâmmı telâzum, tenâfi ve tevârud olmak üzere üç kısma ayırırken, ondan sonraki bazı dilbilimciler tetâbuk, adem-i tetâbuk ve iştikâk gibi bağlantıları da tedâmm bağlantısı çatısı altında değerlendirmişlerdir.

2.1.2.1 İstilzam Bağlantısı

İstilzam bağlantısı, cümlede iki unsurun birlikteliğinin zorunlu olduğu halleri ifade eder. Dilciler her fiilin bir fâili olduğunu belirterek, fâilin açıkça/zahiren bulunmadığı durumlarda gizli/ müstetir bir zamir takdir etmişlerdir. İsm-i mevsûl için bir sıla cümlesinin bulunması gerektiğini belirterek, sıla cümlesinde mevsûle dönen bir zamirin (âid) gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bu ve benzeri durumları, iki unsurun birbirini gerektirmesi olarak tanımlayıp, bu iki unsuru mütelâzımeyn (birbirini gerektiren iki unsur) olarak nitelemişlerdir. Temmâm Hassân, bu iki unsur birbirlerine ilave edilerek terkip oluşturdukları için onlara *damîme* (ekleme, ilave) denilmesinin daha uygun olduğu kanaatindedir.³⁷ Onun farklı eserlerinde tedâmm olgusuna farklı kavramlar ilave ettiği ve gramer – anlam ilişkisini ortaya koyma gayreti bağlamında farklı kavramlar kullandığı görülmektedir. Bu çaba bir nebze kavramsal karışıklık ortaya çıkarmış olsa da onun, iftikâr ve ihtisâs kavramlarına verdiği örneklerden hareketle istilzâm bağlantısını kastedtiği anlaşılmaktadır.³⁸

³⁴ Neccâr, “et-Tedâm”, 106.

³⁵ Hassân, *el-Luğatu'l-‘arabiyye*, 217.

³⁶ Hassân, *el-Luğatu'l-‘arabiyye*, 217.

³⁷ Ebû Bişr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. ‘Abdusselâm Muḥammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 1408/1988), 1/23; Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya‘îş b. ‘Ali b. Ya‘îş b. Ebisurâyâ Muḥammed b. ‘Ali İbn Ya‘îş, *Şerḥu'l-Mufaşşal li'z-Zemaḥşerî*, thk. İmîl Bedî' Yakûb (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-‘ilmiyye, 1422/2001), 3/107; Hassân, “et-Tedâmm”, 101.

³⁸ Hassân, *el-Luğatu'l-‘arabiyye*, 216-210; Hassân, *el-Beyân*, 154-155; Hassân, *el-Hulâşatu'n-naḥviyye*, 80-81.

Arap dilinde tedâmm olgusu ve istilzâm bağlantısını yorumlayabilmek için, tedâmm anlamamıza yardımcı olacak bazı konuların bilinmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi *hazif* olgusudur. Arap dili ve belâgatinde sıklıkla kullanılan bu olgunun temelini, birbirini gerektiren unsurların varlığı oluşturmaktadır. Örneğin, isim cümlesinde birbirini gerektiren iki unsurdan olan mübteda ve haberden birinin bulunup diğerinin olmaması durumunda *hazif* olgusundan bahsedilir. Burada *hazif* olgusunun var olduğunu gösteren durum, damîmelerden birinin var olmamasıdır. Çünkü mübteda, habersiz olmaz. Yine *عَلِمَ* 'den sonra iki mef'ûl belirleyemiyorsak *أَنَّ* ile başlayan cümleyi *عَلِمَ*'nin iki mef'ûlünün nâibi /sedde mesedde'- mef'ûleyn olarak kabul ederiz. Yani zihin, iki mef'ûlün varlığını beklemekte, bu gerçekleşmeyince bir *hazif* olduğunu gerekli kılmaktadır.³⁹

İstilzâm bağlantısıyla alakalı ikinci olgu da *fasıl*dır. Bu olgunun istilzam ile alakası, damîmelerin yan yana olma zorunluluğuna dayanmaktadır. Asıl olan damîmelerin birbirinin peşi sıra kullanılmalrı ve araya yabancı bir unsurun girmemesidir. Dilciler, araya giren hangi fasılın yabancı olduğunu, hangisinin yabancı olmadığı konusunu detaylandırmışlardır. Örneğin *أَنَّ* ve ismi arasına zarf ve harfi cer ile ismi mecrurunun girmesi uygun görülmüştür. Çünkü haber, bu cümlede yabancı bir unsur değildir ve *أَنَّ* ile ismi arasına girmesi mümkündür. Ancak harf-i cer ile mecruru arasına yabancı bir unsurun girmesi kabul edilmemektedir.⁴⁰

Bu bağlantıyla alakalı üçüncü olgu ise *zamirlerde istitâr* (gizli zamir) olgusudur. Dilciler *istitâr*/ gizleme olgusu ile *hazif*/düşürme, zikretme olgusunu birbirinden ayırmışlardır. Onlar *istitâr* olgusunu muttasıl ref zamirlere özgü kılarken *hazif* olgusunu; munfasıl ref zamirlere, tüm çeşitleriyle nasp ve cer zamirlere, açık isimlere, fiillere ve edatlara özgü kılmışlardır. Dolayısıyla *istitâr* olgusu in'idâm/ yok olma anlamında değil de var olup gizlenme anlamında kullanılmıştır.⁴¹

İstilzâm bağlantısıyla ilişkili olan bir diğer olgu ise *rütbe* olgusudur. Arapça cümle yapısında birbirini gerektiren damîmelerin konumu önemlidir. Burada konumdan maksat hangi damîmenin diğerinden önce geleceği meselesidir. Mesela sıfat ve mevsuf damîmedir ve ikisi birbirini gerektirir. Ancak bunlardan hangisinin önce hangisinin sonra geleceği meselesi de anlam bütünlüğünün sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu noktada rütbe, mahfuz ve *gayr-ı mahfuz* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mahfûz rütbede damîmelerin sıralaması çok nettir ve bu sıralamada yer değişimine cevaz verilmez. Fiil ve fâil, fiil ve nâibu'l-fâil, ism-i mevsûl ve sılası, mudâf ve mudâfun ileyh, tâbi ve metbu' gibi damîmelerde sıralama önemli olup, anlam bozulması ya da anlamsal karışıklıktan korkulduğu için yer değişimi uygun görülmemiştir. *Gayr-ı mahfuz* rütbede de sıralama önemlidir ancak burada anlamsal bozulma endişesi olmadığı durumlarda damîmelerin öncelik- sonralık konusunda esnek bir hareket alanı vardır. Örneğin mübteda ile haber, fâil ve mef'ûl, müteaddî fiil ve mef'ûlü arasında *gayr-ı mahfûz* rütbenin olduğu söylenebilir.⁴²

İstilzâm bağlantısıyla alakalı dördüncü olgu ise *takdir* olgusudur. Bu olgu Arapçada geniş yer kaplamakla birlikte, bir cümlede takdirin yapılması, o cümlenin demîmelerinden birinin eksik olması sebebiyledir. Aslında takdir olgusu, açıklamış olduğumuz *hazif*, *fasıl*, *istitâr* ve *rütbe* olgularının tümünü de kapsamaktadır. Dolayısıyla *hazif* takdir edilmesi, *fasıl* takdir edilmesi, *istitâr* takdir edilmesi ve *rütbenin*

³⁹ Ebû Hayyân Muḥammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdülmevcûd - 'Ali Muḥammed Mu'avvaz (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1413), 8/341.

⁴⁰ Cemâluddin Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*, thk. Berekât Yûsuf Hebbûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1429), 187.

⁴¹ Hassân, "et-Tedâmm", 102.

⁴² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1/34, 2/128, 3/375; İbn Hişâm, *Şerhu's-Şuzûr*, 149, 155, 170, 389; Hassân, "et-Tedâmm", 102.

takdir edilmesi, takdir olgusu ile diğer olguların bağlantılarını açıklamaktadır. Aslında istilzâm bağlantısı, nahvî anlamı korumak için birbirini gerektiren unsurları bağlayan bir uyum bağlantısıdır. İstilzâm bağlantısının sağlanmasıyla cümle, dilcilerin belirlemiş olduğu sabit asıllarına döner ve anlamsal bütünlük sağlanmış olur.⁴³

İstilzâm bağlantısı, tedâmm bağlantısının bir alt unsuru olmakla birlikte her tedâmm bağlantısı istilzâmı gerektirmeyebilir. Örneğin سوف kelimesi kendisinden sonra muzâri fiili gerekli kılması yönüyle iki kelime arasında istilzam bağlantısı söz konusudur. سوف edatı muzari fiil ile kullanılır ve bu tedâmm olgusunu ifade eder. Önce سوف akabinde muzari fiil gelir, bu yönüyle tertib bağlantısına sahiptir. سوف muzari fiili zorunlu olarak gerektirir ve bu yönüyle de istilzama örneklik teşkil eder. Dolayısıyla bu iki kelimedede tertib ve istilzam bağlantıları mevcuttur denir.⁴⁴

Cümleyi oluşturan kelime toplulukları arasındaki bazı râbitların (bağlayıcıların) zorunlu olarak bulunması da istilzâm bağlantısına örnek olarak verilebilir. Örneğin,

إِذَا جَاءَ عَلِيٌّ، ذَهَبْنَا إِلَى الْمَسْرَحِ / Ali gelirse tiyatroya gideriz cümlesinde cevap, fiil olarak geldiği için bir râbita ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak,

إِذَا جَاءَ عَلِيٌّ، فَأَنَا مُطْمَئِنٌّ / Ali gelirse rahat olurum cümlesinde ise cevap isim olarak geldiği için şart ve cevap arasında bir râbita (ف) ihtiyaç duyulmuştur. Bu cümlede de tedâmm olgusuyla beraber tertibin de gerekli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla istilzam, her iki bağlantının da alt bağlığını oluşturmaktadır.⁴⁵

Netice olarak diyebiliriz ki istilzâm bağlantısı kelimelerin konumu ve tertibiyle ilgili bir bağlantı olması sebebiyle yatay ve sözdizimsel/ sentagmatik bir bağlantı olarak kabul edilmektedir.⁴⁶

2.1.2.2 Tenâfi Bağlantısı

Tenâfi, cümlenin anlamsal bileşenlerini yorumlamada kullanılan bağlantılardan biridir. Bu doğrultuda istilzâm bağlantısını varlık olarak adlandırırsak, tenâfiyi yokluk olarak adlandırmamız gerekir. Bu bağlantı aslı itibariyle nahvî terkipteki düzen ve birbirini takip etmemesi gereken unsurlar ile ilgilidir. Çünkü Arap nahvi belli bir terkip düzenine sahiptir ve bu düzenin bir gereği olarak birbirini takip etmemesi gereken unsurlar mevcuttur. Bu sistem içinde ayrılmaz unsurlar ne kadar önemliyse, yan yana gelmemesi gereken unsurlara dikkat etmek de o ölçüde önemlidir. Örneğin كِتَابُ زَيْدٍ şeklindeki bir izafet tamlamasında mudâf olan kelime fiil, zamir, şart edatı olamaz. Dolayısıyla bu bağlantı vasıtasıyla isim olmayan kelime mudâf olamaz şeklinde bir yargıya ulaşılır. Yani bu bağlantı, istilzam bağlantısının aksine yan yana gelmemesi gereken unsurlar üzerinde odaklanarak anlamsal bütünlüğün sağlanmasına yardımcı olur.⁴⁷

⁴³ Hassân, “et-Tedâmm”, 103.

⁴⁴ Şemsüddîn, *el-Enmâtu’ş-şekliyye*, 166.

⁴⁵ إِذَا edatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb ’an kutubi’l-eârib*, thk. Mâzin el-Mübârek (Dimeşk: Dâru’l-fikr, 1384/ 1964), 2/87-93; Şemsüddîn, *el-Enmâtu’ş-şekliyye*, 168.

⁴⁶ Şemsüddîn, *el-Enmâtu’ş-şekliyye*, 174.

⁴⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/58; Ebû’l-Feth ‘Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (yy: el-Mektebetu’l-ilmiiyye, ts.); Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemağşerî, *el-Mufaşşal fi şan’ati’l-i’râb*, thk. Ali Ebû Mülhim (Beyrut: Mektebetü’l-hilâl, 1414/ 1993); Hassân, “et-Tedâmm”, 104.

2.1.2.3 Tevârud/ Tertipsel Bağlantı (Positional Relations)

Temmâm Hassân tertipsel bağlantıyı *makam* ile ilişkilendirir ve bu bağlantıyı tevârud olarak isimlendirerek, tedâmm üçgeninin üçüncü unsuru olarak nitelendirir. Tevârud ve makam kavramları arasındaki bu bağlantı bazen tevârûdu sadece nahvi bir bağlantı olarak anlamlandırmaya sebep olurken bazen belâğî bir üslûp bağlamında değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Makam kavramı burada belâgat âlimlerinin istilâhî manada kullandıklarından daha geniş bir anlamda olup⁴⁸ çağdaş dilcilerin context of situation/ durumun bağlamı olarak nitelendirdikleri bir manaya karşılık gelmektedir. Örneğin yoldan geçen birine *saat kaç?* diye sorulduğunda, kelimelerin ilk akla gelen anlamından, yani saatin kaç olduğunun öğrenilme isteğinden başka bir mana akla gelmez. Ancak havaalanında yan yana oturan birinin diğerine saatin kaç olduğunu sorması, uçağın gecikmesinden duyulan rahatsızlık ve sıkıntı olarak da yorumlanabilir. Ya da bir hasta ziyaretinde saatin kaç olduğunun sorulması, bir an önce kalkma isteğinin belirtisi olabilir. Şöyle bir durum daha tasavvur edilebilir: Siz birinden herhangi bir işi tamamlamasını rica ettiniz. Muhatabınız ise size saatin kaç olduğunu sordu. Bu durum, onun yapılan bu işi isteksizce yaptığı olarak anlamlandırılabilir. Dikkat edilirse yukarıda verilen her örnekte, sorulan soruya farklı anlamlar yüklemek mümkündür. Ancak soru hiç değişmemiştir. Dolayısıyla burada, ilk örnekte kullanılan *saat kaç?* ifadesinde soru edatı *kaç?* bir ismin yani *saat* kelimesinin başına getirilerek saatin kaç olduğu sorulmuş ve sadece gramatik yönüyle değerlendirilmesi yeterli olan bir anlam ortaya çıkmıştır. Çünkü kurulan cümle, *makam* ile değerlendirilmemiştir. Bu durumda kâide sadece gramatiktir, belâğî yönü yoktur. Ancak onun dışındaki diğer durumların tamamında *makam* unsuru gözetilmiş ve nahvî karine değil hal karinesi göz önünde bulundurularak ortam/ durum tasvir edilmiş ve *saat kaç?* ifadesi bu bağlamda yorumlanmıştır. Buradan hareketle, istilzâm ve tenâfi bağlantılarının birinci örnekte olduğu gibi nahvî değerlendirmenin ötesine geçmediği, tevârûd bağlantısının ise *makam* unsurunun da göz önüne alması sebebiyle daha detaylı bir değerlendirme olduğu söylenebilir.⁴⁹

Netice olarak tevârûd, farklı lafızların kabul edilen gramatik bağlamlarda gelip, kişinin bu lafızlardan birini *makama* uygun olarak seçip kullanmasıdır denilebilir. Örneğin جاء الربيع cümlesinde جاء fiili yerine جاء الربيع fiillerinden biri kullanılabilir. Bu lafızların üçü de الربيع kelimesiyle birlikte kullanılmaya uygundur. Burada mütekellim makama uygun olarak bu üç lafızdan birini seçebilir. Bu cümlenin gramatik yönü telâzum bağlantısının konusudur. Yani her fiilin bir fâile ihtiyaç duyması prensibinden hareketle, cümlede fiil ve fâilin varlığıyla ilgilenir. İkisinden birinin olmaması durumunda ise takdir olgusundan söz edilir. Bu durumda *makam* olgusu dikkate alınmaz, zira konu nahivle alakalıdır. Cümle tevârûd bağlantısı açısından incelendiğinde ise genel anlamda fiil ve fâiliyle ilgilenilmez, özelde جاء ve الربيع lafızlarına odaklanılır. İşte lafızlara odaklanıldığında artık konu nahvî değil belâğîdir. Aslı itibariyle tedâmm olgusu lafzî karinelere dayanır. Tevârûd olgusu ise hâl karinesine dayanmakta ve bu yönüyle lafzî karinelere dayanmaz. Ancak tevârûd olgusu, uygulamada kelimelerin nahvî yönünden tamamen uzaklaşmadığı için tedâmm olgusu bağlamında değerlendirilmektedir.⁵⁰

⁴⁸ Celâluddin Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer el-Hatib el-Kazvînî, *el-Îdâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed Abdulmün'im Hafâcî (Beirut: Dâru'l-Cîl, 1414/1993), 1/52.

⁴⁹ Hassân, "et-Tedâmm", 104,105.

⁵⁰ Hassân, "et-Tedâmm", 105.

2.1.2.4 Diğer Tedâmm Bağlantıları

2.1.2.4.1 Tetâbuk Bağlantısı (Concordance Relations)

Bu bağlantı, cümleyi oluşturun kelimelemler arasında sayı, cinsiyet, marifelik nekralık ve irâb konusundaki uyumu ifade etmektedir. İlk dönemlerden itibaren dilciler, kelimelemler arasındaki bu göstergelerle ilgilenmişler ve konumları sebebiyle bazı kelimelemlerin bu göstergelerde düzenli olarak uyum sağladıkları sonucuna varmışlardır. Birinci kelimenin marife olması durumunda ikinci kelime de marife ise bu iki kelime arasında marifelik noktasında uyum olduğunu, birinci kelimenin müennes olması durumunda ikinci kelime de müennes ise iki kelime arasında müenneslik açısından uyum olduğunu ve birinci kelime ile ikinci kelimenin müfred, müsennâ ve cemi olması durumunda iki kelime arasında sayı bakımından uyum olduğunu ifade etmişlerdir. Kelimelemler arasında bu göstergelerin tümünde uyum varsa tam tetâbuk, bir kısmında var ise cüzî tetâbuk olarak kabul edilmektedir.⁵¹

Temmâm Hassân, tetâbuk bağlantısı ile terkipler arasındaki bağların kuvvetlendiğini, bu bağlantının olmaması halinde, anlamsal çözümlenme ve unsurlar arasındaki kopukluğun meydana gelmesi sebebiyle terkiplerin manasının anlaşılmasız bir hale dönüştüğünü ifade etmektedir.

- الرجُلانِ الفاضِلانِ يَقُومانِ Tam mutâbakât
الرجُلانِ الفاضِلينِ يَقُومانِ Irâbda mutâbakâtın olmaması
الرجُلانِ الفاضِلانِ يَقُومانِ Kişide mutâbakâtın olmaması
الرجُلانِ الفاضِلانِ يَقُومونِ Sayıda mutâbakâtın olmaması
الرجُلانِ الفاضِلتانِ يَقُومانِ Cinsiyette mutâbakâtın olmaması
الرجُلانِ فاضِلانِ يَقُومانِ Marifelikte mutâbakâtın olmaması
الرجُلانِ فاضِلاتِ أَقُومُ Yukarıda sayılan tüm unsurların bulunmaması.⁵²

2.1.2.4.2 Adem-i Tetâbuk Bağlantısı

Tedâmm bağlantısı çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir diğer bağlantı ise adem-i tetâbuk bağlantısıdır. Cümlede anlamsal uyum ve bütünlüğün sağlanması sadece bazı unsurların varlığı ile değil aynı zamanda yokluğu ile de ilgilidir. Örneğin 3'ten 10'a kadar olan sayılarda m'adûd (sayılan), 'aded (sayı) ile müzekkerlik/ müenneslik konusunda uyumsuz olmalıdır. Zira anlamsal bütünlük bu uyumsuzluğa bağlıdır. Örneğin üç adam terkipleri ثَلَاثَةَ رِجَالٍ şeklinde yapılır. Bununla birlikte m'adûd (sayılan), sayı (müfred/ müsenna/cem' olma) konusunda 'aded (sayı) ile uyumludur. Çünkü bu terkipte üç ifadesi de *adamlar* ifadesi de çoğuldur. Yine عِشْرُونَ فِدَانًا *yirmi feddân (4200 m²)* ifadesinde ise m'adûd (sayılan) müfred, 'aded (sayı) ise cemidir.⁵³

Netice olarak şu ifade edilebilir ki, adem-i tetâbuk bağlantısı, tedâmm olgusu altında değerlendirilmesi gereken bağlantılardan biridir. Kelimelemler veya terkipler arasındaki bağlantıda her zaman var olma durumuna bakılmaz, bazen de yok olma durumu da anlamsal bütünlüğu sağlayan ve iki unsurun birbirine göre durumunu ortaya koyan bir kriter olabilir. Bu sebeple iki unsur arasında uyumun olmaması da dikkat edilmesi gereken hususlardandır.⁵⁴

⁵¹ şemsüddîn, *el-Enmâtu'ş-şekliyye*, 172-176.

⁵² Hassân, *el-Luğatu'l-'arabiyye*, 213.

⁵³ şemsüddîn, *el-Enmâtu'ş-şekliyye*, 177.

⁵⁴ şemsüddîn, *el-Enmâtu'ş-şekliyye*, 177.

2.1.2.4.3 İştikâk Bağlantısı (Derivational Relations)

Sözdizimde anlamsal bütünlüğü sağlayan bir bağlantı da kelimelerin aynı kökten gelmesiyle anlamsal bütünlüğün sağlandığı iştikâk bağlantısıdır. Yani kelimelerden biri diğeriyle aynı kökten gelerek anlamsal bir uyum ve ahenk oluşturur. ذَهَبَ مَذْهَبًا جَلَسَ جَلْسَةً، قَامَ الرَّجُلُ قِيَامًا, örneklerinde olduğu üzere her iki kelimedede harfler ortak olup, aralarında iştikâk bağlantısı bulunmaktadır.⁵⁵ Bu terkipler arasında sadece iştikâk bağlantısı değil bunun dışında tertîb bağlantısı da bulunmaktadır. Bu bağlantılar silsilesi ile tedâmm bağlantısı daha güçlü hale gelmektedir. Bu örnekler iştikâk bağlantısının tedâmm bağlantısı kapsamında olduğunu ve bağlantıların birbirini desteklediğini göstermektedir.⁵⁶

Sonuç

Yatay ve dikey bağlantılar, bir dilin anlamsal bütünlüğünü sağlayan temel unsurlardır. Dilbilimcilerin, dikey bağlantılardan ziyade yatay bağlantılara önem verdikleri görülmektedir. Tedâmm olgusu, alt unsurlarıyla bu anlamsal bütünlüğü sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Gramatik veya anlamsal olarak birbirini gerektiren yapılar o dilin anlamsal bütünlüğünü çözmede bize yardımcı olan unsurları oluşturmaktadır. Bu gereklilik dilde var olan genel kabullerden beslenir. Bu bağlamda birbirini gerektiren unsurlara ne ölçüde dikkat ediliyorsa, yan yana gelmemesi gereken unsurlara da dikkat etmek gerekmektedir. Gramatik veya sözlüksel anlamda zihinde oluşan bu ön kabuller, dilde hazif, fasıl, istitâr, rütbe ve takdir olgularının varlığının arka planını açıklama ve bu olguların anlamlandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Tedâmm olgusu, dildeki dilsel örüntüyü ortaya koyma özelliğiyle bu anlamlandırmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca bir cümlenin nasıl oluşturulacağı noktasında teferruatlı bir açıklama ortaya konulmak istenirse, dikkat edilmesi gereken öncüller arasında tedâmm olgusunun da mutlaka bulunması gerekir. Tedâmm olgusuyla ortaya konulan bu örüntü kurallarına riayet arttıkça kelâmı oluşturan parçacıklar arasındaki bağ da o ölçüde kuvvetlenir. Bu bağlamda kullanılan terkip veya ifadelerin kullanıldığı ortam da anlamsal bütünlüğün oluşması noktasında oldukça önem arz etmektedir. Dolayısıyla tedâmm bağlantısı, cümleyi oluşturan unsurların hem anlamsal açıdan alışılmış ve kabul görmüş bir örüntü ile gramatik kurallara uygun bir şekilde kullanımını hem de kişinin bu lafızları makama uygun olarak seçip kullanmasını içeren bir olguyu ifade etmektedir.

Kaynakça

- Araz, Hüseyin. *Temmâm Hassân'da Arap Dili Düşüncesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Atay, Munise Betül. *Udûl Kavramına Üslûbu'l-Kur'ân Çerçevesinde Yaklaşım: Temmâm Hassân El-Beyân Fî Revâi'i'l-Kur'ân Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

⁵⁵ Cemaluddîn b. Yûsuf el-Ensârî İbn Hişâm, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti ibni Mâlik*, thk. Yûsuf Muhammed el-Bekâî (Beirut: Dâru'l-fıkr, 1399/ 1979), 2/213; İbn Hişâm, *Şerhu's-Şuzûr*, 209, 210.

⁵⁶ Şemsüddîn, *el-Enmâtu's-şekliyye*, 178.

- Balı, Enes. *Medya Arapçasında Siyaset Konulu Eşdizimler (Örnek Ve Çözümlemeleri)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Chomsky, Noam. *Syntactic Structures*. Berlin- New York: WdeG, 2. Basım, 2002.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir Abdurrahman b. Muhammed. *Delâilu'l-'icâz*. thk. Muhammed Abdulmünim el-Hafâcî. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1976.
- Daşkıran, Yaşar. "Arap Dilinde Eşdizim ve Arapça Sözlüklerde Eşdizim Sorunu". *İslâmî Araştırmalar* 26/1 (2015), 1-9.
- Daşkıran, Yaşar. "Temâm Hassân'ın Dil Anlayışı: Karineler Teorisi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/2 (2015), 149-163.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muḥîṭ*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdülmevcûd - 'Ali Muhammed Mu'avvaz. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1413.
- Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasen b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahya b. Mervân. *eş-Şinâa'teyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Ebu'l-Fadl İbrâhim. Beyrut: el-Mektebetü'l-'unsuriyye, 1419/1988.
- Emîn, Bûdâne Tâhâ. "Avâriğu qarîneti't-teḍâmm fi't-terkîbi'l-luğaviyyil-'arabi". *Mecelletu'l-bedr* 9/10 (30 Haziran 2017), 388-404.
- Emin, Bûdâne Tâhâ - Süleyman, Bin Ali. "Qarinetu't-teḍâmm fi'n-naḥvi'l-'arabi- dirâseten nazariyyeten fi ḍavi'l-menheci'l-vaşfi". *Mecelletu'l-'âdâb ve'l-'ulûmi'l-insâniyye* 12/1 (29 Haziran 2019), 8-24.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Beşâiru zevi't-temyîz fi leṭâifi'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 8 Cilt. Kahire: el-Meclisu'l-alâ li şu'ûni'l-islâmiyye, 3. Basım, 1416/1996.
- Halliday, M.A.K. - Hasan, Ruqaiya. *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 1985.
- Hartmann, Richard - Stork, Francis. *Dictionary of Language and Linguistics*. New York: Science Publishers, 1. Basım, 1976.
- Hassân, Temmâm. *el-Beyân fi ravâi'i'l-Ḳur'ân*. Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1. Basım, 1413/1993.
- Hassân, Temmâm. *el-Ḥulâşatu'n-naḥviyye*. Riyâd: 'Âlemu'l-Kutub, 1. Basım, 1420/2000.
- Hassân, Temmâm. *el-Luğatu'l-'arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ*. Mağrib: Dâru's-Sekâfe, 1415/ 1994.
- Hassân, Temmâm. "et-Teḍâmm ve kuyûdu't-tevârud". *el-Menâhil* 6/2 (1976), 100-113.
- Hassân, Temmâm. *Menâhîcu'l-bahş fi 'ilmi'n-nefs*. Kahire: Mektebetü'l-Ancelo Mısıriyye, 1374/1955.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân. *el-Ḥasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. yy: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf. *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*. thk. Berekât Yûsuf Hebbûd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1429.
- İbn Hişâm, Cemaluddîn b. Yûsuf el-Ensârî. *Evḍaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti ibni Mâlik*. thk. Yûsuf Muhammed el-Bekâî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1399/ 1979.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'arib*. thk. Mâzin el-Mübârek. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1384/ 1964.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-'Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 55 Cilt. Kahire: Dâru'l-ma'ârif, ts.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. 'Ali b. Ya'îş b. Ebisurâyâ Muhammed b. 'Ali. *Şerḥu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî*. thk. İmîl Bedî' Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1. Basım, 1422/2001.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Nasruddin b. Muhammed Abdulkerîm eş-Şeybânî. *el-Meşelu's-sâir fi edebi'l-kâtip ve's-şâir*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Dâru'l-'asriyye, 1420/ 1999.
- Kazvînî, Celâluddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer el-Hatib. *el-İdâḥ fi 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdulmün'im Hafâcî. Beyrut: Dâru'l-cîl, 3. Basım, 1414/1993.
- Kömürcü, Hatice Sare. *Temâm Hassân'ın "Menâhîcu'l-Bahş Fi'l-Luğa" dlı Eserinde Dil Araştırma Yöntemi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüsü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

- Namaziandost, Ehsan vd. "Paradigmatic Relations and Syntagmatic Relations: Are They Useful in Learning Grammatical Structures?" *Journal of Applied Linguistics and Language Research* 5 (10 Eylül 2018), 20-34.
- Neccâr, Nâdiye Ramadan. "et-Teğâmm ve't-te'âkub fi'l-fikri'n-naĥvî". *Ulûmu'l-luġa* 3/4 (2000), 97-174.
- Nemr, Mustafa Abdurrahmân. *et-Tedâm fi'n-naĥvi'l-'arabi*. İskenderiyye: Külliyyetu'l-âdâb Câmi'atu'l-İskenderiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Nemr, Mustafa Abdurrahmân. *Ķarînetu't-teğâmm fi'l-Ķur'âni'l-Kerîm*. İskenderiyye: Külliyyetu'l-âdâb Câmi'atu'l-İskenderiyye, Doktora Tezi, 2000.
- Ömer, Ahmet Muhtar. "Baġlam Teorisi". çev. Şahin Güven. *Bilimname* 1/20 (2011), 197-208.
- Önder, Şeyma Gülsüm. *Arap Dilinde Eşdizim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Sâkî, Fâdıl Mustafa. *Aġsâmu'l-kelâmi'l-'arabî min haysu's-şekli'l-vazîfe*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1397/ 1977.
- Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Ķanber. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselâm Muġammed Hârûn. 5 Cilt. Ķahire: Mektebetü'l-hancı, 1408/1988.
- Şatte, Mukrân. "Ķarînetu't-teğâmm ve eşeruhâ fi raşdi'l-münâsebâti'l-cümle ve'n-naşşiyye dirâseten fi'l-eġâdişi'n-nebevi". *Câmiâtu'l-hacc lahdar- Batna* 12/7 (15 Eylül 2016), 27-47.
- Şemsüddîn, Celâl. *el-Enmâtu's-şekliyye li kelâmi'l-'Arab*. İskenderiyye: Tevzî'u müesseseti's-sekâfeti'l-câmi'iyye, 1995.
- Yenice, Mehmet. *Abdülkâhir el-Cürcânî ve Temmâm Hassân'a Göre Anlam Bileşenlerinin Klasik ve Çaġdaş Dönemler Baġlamında Karşılaştırması ve Günümüz Dilbilim Çalışmalarına Katkıları*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufaşşal fi şan'ati'l-i'râb*. thk. Ali Ebû Mülhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1414/ 1993.